Eduskunnan lakivaliokunta 23.2.2022

Valtioneuvoston ihmisoikeuspoliittinen selonteko (VNS 10/2021 vp)

Asiantuntijalausunto

Ulkoasiainneuvos Rauno Merisaari, ulkoministeriö

Tämä lausunto esittelee ensinnäkin valtioneuvoston ihmisoikeusselonteon kokonaisuutta ja toiseksi keskittyy kansainväliseen toimintaan ja ulkopolitiikan näkökulmaan valiokunnan käsittelemissä asiakokonaisuuksissa.

Selonteon lähtökohdista

Ihmisoikeuspoliittinen selonteko on merkittävin Suomen kansainvälistä ihmisoikeuspolitiikkaa ohjaava asiakirja. Selonteko on kiinteässä yhteydessä syksyllä 2021 hyväksyttyyn valtioneuvoston perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelmaan ja yhdessä nämä ohjaavat valtioneuvoston perus- ja ihmisoikeustoimintaa kansallisella, EU- ja kansainvälisellä tasolla. Selonteko on poliittinen linjaus, eikä se pyri olemaan kattava kuvaus ihmisoikeustilanteesta tai -toiminnasta Suomessa tai muissa valtioissa. Selonteon teemojen ja tavoitteiden toimeenpano on usean eri ministeriön toimivastuulla.

Selonteossa perus- ja ihmisoikeuskysymyksiä käsitellään rinnakkain ja toisiaan täydentäen kansainvälisellä, EU- sekä kansainvälisellä tasolla. Johdonmukaisuus lisää Suomen uskottavuutta kansainvälisenä toimijana sekä auttaa tunnistamaan kansallisia kehittämistarpeita. Selonteko tuo esiin keskeisiä kansallisia perus- ja ihmisoikeuskysymyksiä, joita kansainväliset ja eurooppalaiset ihmisoikeussopimusten valvontaelimet sekä asiantuntijat ovat nostaneet toistuvasti esiin.

Selonteon näkökulma on pääosin kansainvälinen ja merkittävä osa selonteon sisällöstä koskee kansainvälisiä ihmisoikeuksia sekä Suomen kansainvälistä ihmisoikeustoimintaa. Valinta on tehty siksi, että näin selonteko täydentää parhaiten valtioneuvoston useiden muiden selontekojen ja linjausten sisältöä. Jälkimäisissä perus- ja ihmisoikeuksien kansallista toimeenpanoa käsitellään painotetummin ja yksityiskohtaisemmin. Ihmisoikeusselonteko viittaa näissä oleviin linjauksiin.

Suomi puolustaa ihmisoikeuksien kuulumista kaikille (*universaalisuus*), sopimusjärjestelmän sitovuutta ja johdonmukaista toimeenpanoa sekä sen tehokasta valvontaa. Yhdenvertaisuuden sekä sukupuolten tasa-arvon edistäminen ovat valtioneuvoston perus- ja ihmisoikeustoiminnan keskeinen tavoite ja Suomen kansainvälisen ihmisoikeuspolitiikan läpikäyvä johtolanka.

Ulkopolitiikassaan Suomi painottaa naisten, alkuperäiskansojen, vammaisten henkilöiden, seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen sekä eurooppalaisessa toiminnassa näiden ohella romanien oikeuksia. Näiden väestöryhmien kohdalla Suomen tuella on erityisen suurta painoarvoa sekä tarjottavana kansainväliseen yhteistyöhön kansallista asiantuntemusta ja hyviä käytänteitä. Muiden väestöryhmien, kuten lasten ja nuorten osalta, painotamme kaikkein haavoittuvimmassa asemassa olevien väestöryhmien ja henkilöiden (esimerkiksi vammaiset tai eri väestöryhmiin lukeutuvat naiset ja tytöt) oikeuksia. Ulkopolitiikan painotus ei merkitse vastaavaa rajausta kansallisissa tai EU-tason perus- ja ihmisoikeuksiin

liittyvissä kysymyksissä. Julkisen vallan velvoitteena on taata, että kaikkien yksilöiden perus- ja ihmisoikeudet toteutuvat.

Ihmisoikeudet ovat kehittyvä oikeuden ja yhteiskuntatoiminnan alue. Valtioiden välisen diplomatian ohella kansalaisosallistumisella on keskeinen merkitys ihmisoikeuksien puolustamisessa ja edistämisessä. Osallistumisoikeuksien vahvistaminen on keskeinen näkökulma selonteon eri osissa. Suomi korostaa naisten sekä haavoittuvimmassa asemassa olevien väestöryhmien tasavertaisia osallistumismahdollisuuksia sekä tukee ihmisoikeuspuolustajien toimintaa.

Selonteko korostaa aiempaa selvemmin kansalais- ja poliittisten oikeuksien (*KP-oikeudet*) sekä taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien (*TSS-oikeudet*) keskinäistä täydentävyyttä; aiemmissa selonteoissa TSS-oikeuksien oikeudellisen velvoittavuuden edistäminen oli nostettu yhdeksi Suomen erityisistä prioriteeteista. Jo pitkään jatkunut huolestuttava demokratiakehitys kymmenissä maissa edellyttää kansalais- ja poliittisten oikeuksien johdonmukaista puolustamista. Toisaalta demokratia voi olla kestävää, kun se on taloudellisesti ja sosiaalisesti oikeudenmukaista.

Selonteon teemapainotukset

Selonteossa käsitellään laajasti kahta kokonaisuutta, joiden merkitys perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisessa sekä kansainvälisessä ihmisoikeuskeskustelussa lisääntyy: (1) Kestävää kehitystä ja sen osana erityisesti ilmastomuutoksen hillintää ja luontokadon torjumista sekä (2) digitalisaatiota sekä erityisesti sähköisissä tietoverkoissa tapahtuvan informaation levittämistä. Kummassakin teemassa selonteon keskeisenä tavoitteena on vahvistaa yhdenvertaisuutta ja sukupuolten tasa-arvoa sekä riittävää tiedonsaantia ja osallistumisoikeuksia.

Suomi painottaa ”ketään ei jätetä jälkeen” –periaatteen johdonmukaista noudattamista osana kestävää kehitystä. Kaikki väestöryhmät ja yksilöt, taustastaan ja ominaisuuksistaan riippumatta, on pidettävä mukana kehityksessä. Kehityksen ja osallistumisen tulee tapahtua ilman syrjintää. Ympäristökysymysten osalta Suomi painottaa muun muassa alkuperäsikansojen oikeuksia sekä pitää tärkeänä kaikkien ikäryhmien, mukaan lukien nuorten, vaikutusmahdollisuuksia

Digitalisaatiokehitys, sisältäen muun muassa tekoälyn käytön yleistymisen, edellyttää sekä kansallisen, EU-tason että kansainvälisen sääntelyn kehittämistä. Suomi osallistuu tähän toimintaan EU:n ohella muun muassa YK:n sekä Euroopan neuvoston toimielimissä. Sääntelyssä tulee kunnioittaa ihmisoikeussopimuksiin sisältyviä velvoitteita kuten yksityisyyden suojaa, sananvapautta, osallistumisoikeuksia sekä syrjimättömyyttä. Automatisoitua päätöksentekoa koskevaa kansallista lainsäädäntötyötä tehdään oikeusministeriössä sekä valtionvarainministeriössä.

Yhdenvertaiset oikeudet tulee turvata myös henkilöille, joilla ei ole mahdollisuutta käyttää digitaalisia palveluja. Merkittävä osa varsinkin kaikkein iäkkäimmistä henkilöistä on vailla mahdollisuuksia sähköisten palvelujen käyttöön. Yhdenvertaisuuden toteutuminen edellyttää digitaalisten taitojen osaamiserojen kaventamista. Esteettömyyttä ja saavutettavuutta parantamalla kyetään edistämään myös vammaisten henkilöiden mahdollisuuksia digitaalisten palvelujen käyttöön.

Sananvapaus

Selonteossa käsitellään laajasti erityisesti sähköisten tietoverkkojen kautta tapahtuvaa ja nopeasti lisääntyvää informaationkulkua. Avoin ja kaikille saavutettava internet on keskeinen osa avointa yhteiskuntaa ja demokratiaa.

Selonteko painottaa oikeutta tietoon sananvapauteen sisältyvänä ihmisoikeutena. Joulukuussa 2020 tuli kansainvälisesti voimaan Euroopan neuvoston yleissopimus viranomaisten asiakirjojen julkisuudesta (Tromssan sopimus), jonka Suomikin on aiemmin ratifioinut. Kyseessä on ensimmäinen kansainvälinen yleissopimus oikeudesta saada tietoja viranomaisten asiakirjoista. Suomi rohkaisee muita valtioita liittymään sopimukseen ja tekee sopimusta tunnetuksi.

Sanavapaus on olennainen osa avointa ja demokraattista yhteiskuntaa sekä keskeinen perus- ja ihmisoikeus. Suomi puolustaa sanavapauden toteutumista kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden mukaisesti. Sanan- ja mediavapauden turvaaminen on erityisen tärkeää oloissa, jossa itsenäisen median toimintamahdollisuuksia pyritään rajoittamaan useissa maissa. Kansainvälisessä toiminnassa Suomi tuo esiin kansallisia vahvuuksiaan kuten asiakirjajulkisuutta, journalistisen työn vahvaa lähdesuojaa sekä korkeatasoista media- ja digitalisaatiokasvatusta.

Sananvapauden rajoja tulee arvioida suhteessa muihin oikeuksiin ja lainsäädäntöön. Sananvapautta, kuten ei muitakaan ihmisoikeuksia, saa käyttää muiden ihmisoikeuksien loukkaamiseen. Suomen rikoslaki kieltää muun muassa toisen henkilön yksityisyyttä tai kunniaa loukkaavan informaation levittämisen, uskontorauhan rikkomisen, lapsiin kohdistuvan seksuaalisen väkivallan sekä kiihottamisen kansanryhmää vastaan.

Sananvapauden rajoitusten tulee kuitenkin olla välttämättömiä ja tapahtua kansainvälisen ja eurooppalaisen ihmisoikeusnormiston sallimissa puitteissa. Sananvapauden rajoja määritellään lisääntyvästi tuomioistuinten päätöksin. EIT:n vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan vihapuhe ei nauti sananvapauden suojaa. Suomi on saanut useita suosituksia kansainvälisiltä valvontaelimiltä toimia tehokkaammin vihapuheen torjumiseksi.

Oikeusvaltiokehitys sekä tuomioistuinten toiminta

Suomi toimii kansainvälisen sääntöperustaisen järjestelmän vahvistamiseksi ja edistää kansainvälisen oikeuden velvoitteiden kunnioittamista ja täytäntöönpanoa. Tukea Kansainväliselle rikostuomioistuimelle (ICC) , erityistuomioistuimille ja niiden jäännöstoiminnoista huolehtiville mekanismeille jatketaan. Suomi on ICC:n uhrirahaston pitkäaikaisena tukija ja toiminnan keskeinen painotus on laajemminkin edistää rikosten uhrien aseman parantamista.

Kansallisilla oikeusjärjestelmillä on ensisijainen vastuu rikosten käsittelemiseksi. Suomi edistää rikosoikeudellisen vastuun toteutumista tukemalla Justice Rapid Response -yhteistyömekanismia, joka tarjoaa valtioille ja kansainvälisille järjestöille kouluttamiaan asiantuntijoita tueksi vakavimpien kansainvälisten rikosten ja ihmisoikeusloukkausten tutkinnassa.

Oma osionsa selonteossa on varattu oikeusvaltiokehitykselle, mukaan lukien oikeusvaltiotilanne EU:n jäsenvaltioissa. Oikeusvaltiokehitys on olennainen osa perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista, demokratian vahvistumista sekä keskeinen kestävän kehityksen tavoite. Suomi edistää perus- ja

ihmisoikeuksien, demokratian ja oikeusvaltioperiaatteen toteutumista kokonaisvaltaisesti ja painottaen ennaltaehkäiseviä toimia.

EU:n liittyminen Euroopan ihmisoikeussopimukseen (EIS) vahvistaisi EU:n sitoutumista oikeusvaltiokehitykseen. Yksilöillä olisi valitusoikeus Euroopan ihmisoikeustuomioistuimeen myös EU:n toimielinten toimista. Hallitus osallistuu EU:n liittymistä koskeviin sopimusneuvotteluihin sekä EU:n kannanmuodostukseen.

EIS:n velvoitteiden täytäntöönpanoa edistävä toiminta, mukaan lukien tuki Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) riittäville voimavaroille, on olennainen osa Suomen toimintaa Euroopan neuvostossa. EIT:n käsittelyprosesseja on kehitetty viime vuosina ja EIT on nykyisin hyvin johdettu tuomioistuin. Ongelmana EIT:n osalta ovat toisaalta toistuvat valitukset samoissa asioissa (esim. vankilaolot Romaniassa, oikeudenkäynnit Italiassa), jotka lisäävät käsiteltävien tapausten määrää ja toisaalta osapuolet, jotka eivät pane tuomioita täytäntöön.

Suomen osalta EIT:ssa on vireillä hallitukselle asti kommunikoituna tällä hetkellä 10 valitusta, joiden kirjo on laaja (perheenyhdistäminen, pakkolääkitys, eläketulon lisäverotus, ilmastonmuutos, työtaistelutoimenpiteet, oikeudenmukainen oikeudenkäynti, Jehovan todistajien henkilörekisterin muodostaminen ja työperäinen oleskelulupa.) Huomionarvoista on, että Suomen oikeusprosessien kestoa koskeneiden valitusten määrä on vähentynyt aiempiin vuosiin nähden merkittävästi.

Suomen kehityspolitiikan tavoitteena on vahvistaa oikeuslaitoksen toimintakykyä, julkishallinnon läpinäkyvyyttä sekä kansalaisyhteiskunnan vaikutusmahdollisuuksia. Toiminnassa korostetaan naisten sekä kaikkein haavoittuvimmassa asemassa olevien henkilöiden oikeuksia ja osallistumismahdollisuuksia. Suomi tukee oikeusvaltion vahvistamiseen pyrkiviä toimia osana kriisinhallintaa. Ulkoministeriö ja Helsingin yliopisto allekirjoittivat maaliskuussa 2021 yhteistyösopimuksen Oikeusvaltiokeskuksen perustamiseksi. Keskuksen toiminta tulee monipuolistamaan Suomen kansainvälistä oikeusvaltiotoimintaa.

Yksityis- ja perhe-elämän suoja

Jokaisella on oikeus siihen, että hänen yksityis- ja perhe-elämäänsä, kotiaan sekä viestejään kunnioitetaan. Näiden perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisesta on tärkeää huolehtia myös oloissa, jossa digitaalinen tiedonsiirto ja palvelut lisääntyvät.

Maalittaminen on ilmiö, jossa yksi tai useampi toimija kehottaa ja yllyttää suurta joukkoa hyökkäämään yhden ihmisen kimppuun eri tavoin, esimerkiksi lähettämällä vihaviestejä sähköpostilla tai sosiaalisessa mediassa. Maalittaminen voi merkitä muun muassa yksityisyyden suojan tai perhe-elämän suojan loukkaamista ja sitä tulee torjua. Poliittisiin päättäjiin, virkamiehiin ja muihin julkisia palveluja hoitaviin, toimittajiin, ihmisoikeuspuolustajiin, tutkijoihin sekä muihin julkisuudessa toimiviin henkilöihin kohdistuneena se saattaa rajoittaa demokratiaa ja yhteiskunnan avoimuutta.

Kansainväliset jakolinjat ovat syventyneet viime vuosina erityisesti naisten ja tyttöjen sekä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeuksia koskevissa kysymyksissä. Niin sanotun anti-gender –liikehdinnän toimijat eivät hyväksy sukupuolen moninaisuutta eivätkä sukupuolen määrittelemistä yhteiskunnallisesti (gender). Ne hyväksyvät ainoastaan heteroseksuaaliselle avioliitolle perustuvan perhemallin.

Suomi edistää johdonmukaisesti sukupuolten tasa-arvoa. Kyse on paitsi näiden väestöryhmien yhdenvertaisista oikeuksia myös laajemmin ihmisoikeuksien universaalisuusperiaatteen puolustamisesta. Suomi painottaa kansainvälisesti toimintaa seksuaali- ja lisääntymisterveyden sekä -oikeuksien (SRHR) puolesta sekä toimintaa naisiin kohdistuvan väkivallan ja lähisuhdeväkivallan torjumiseksi. On tärkeää jatkaa tukea YK:n tasa-arvojärjestö UNWomenille sekä YK:n väestöohjelmalle (UNFPA).

Suomi puolustaa ja edistää Euroopan neuvoston niin sanotun Istanbulin sopimuksen (EN:n yleissopimus naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta) täytäntöönpanoa. Suomi toteuttaa Istanbulin sopimuksen velvoitteita kansallisesti ja toimii aloitteellisesti, jotta sopimus ratifioidaan mahdollisimman laajasti ja EU:n liittyy sopimukseen.

Suomi on saanut ihmisoikeussopimusten valvontaelimiltä useita suosituksia naisiin kohdistuvan ja lähisuhdeväkivallan torjumiseksi. Selonteko sisältää useita toimia, joilla valtioneuvosto toimii tilanteen parantamiseksi. Myös miehiin ja poikiin kohdistuvaa väkivaltaa tulee torjua tehokkaasti.

Elinkeinovapaus, omaisuudensuoja sekä vankilaolot

Kaikilla on omaisuuden suoja; toisen omaisuutta ei saa viedä tai tuhota. Jokaisella on oikeus hankkia toimeentulonsa valitsemallaan työllä, ammatilla tai elinkeinolla. Elinkeinovapaus tunnustetaan unionin oikeuden sekä kansallisten lainsäädäntöjen ja käytäntöjen mukaisesti. Selonteko tuo esiin näitä perus- ja ihmisoikeuksia muun muassa käsiteltäessä kestävän kehityksen kysymyksiä. Selonteossa käsitellään omassa osiossaan ihmisoikeuksien toteutumista yritystoiminnassa.

Selonteossa ei käsitellä erikseen vankeinhoidon kysymyksiä. YK:n kansalais- ja poliittisten oikeuksien komitea antaa Suomelle toistuvasti suosituksen siitä, että nuoret rikoksentekijät tulisi pitää erillään aikuisista vangeista. Vankeusrangaistusta suorittavien nuorten määrä on kuitenkin Suomessa niin vähäinen, että he joutuisivat olemaan varsin yksin nuorisotiloissa. Nuorisotiloja ei myöskään olisi kaikissa vankiloissa, jolloin nuorelle voisi tulla merkittävästi lisää välimatkaa perheeseensä tai muihin läheisiinsä. Edellisessä selonteossa tuotiin esiin ihmisoikeussopimusten valvontaelinten suositukset niin sanottujen paljusellien käytön lopettamisesta. Paljusellejä Suomessa ei enää ole Hämeenlinnan uuden naisvankilan valmistumisen jälkeen.